

Ксенія Анатоліївна Андросович,
науковий співробітник відділу проектування
та розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.09:75

АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В статті представлено аналіз результатів дослідження. Автор експериментально і математически доказав позитивне вплив розробленої програми тренінгових занять на соціальний статус учасників, на покращення психічних станів і на загальний рівень адаптивності першокурсників в умовах освітнього середовища ПТУ.

Ключеві слова: першокурсник, адаптація, соціальний статус, психічний стан, програма.

The article presents an analysis of the research results. The author proved experimentally and mathematically positive influence of the developed program of training sessions on the social status of students on improving of mental conditions and the general level of adaptability of the first-year student in a vocational educational environment.

Key words: first-year student, adaptation, social status, mental status, the program.

В Україні, в умовах значного розширення сфери послуг, істотно зростає потреба у висококваліфікованих робітниках та фахівцях. Під час навчання в професійно-технічному навчальному закладі (ПТНЗ) у житті учнів відбуваються значні зміни психологічного і соціального плану. Відбувається якісний перехід від позиції учня до соціально-психологічної позиції майбутнього спеціаліста, тобто від позиції учнівської молоді до позиції професіонала. Необхідно зауважити, що першокурсники ще не є цілком самостійними, морально та соціально зрілими суб'єктами. Адаптація випускників ЗНЗ до умов освітнього середовища ПТНЗ є багаторівневим та багатоплановим явищем, що базується на багатьох механізмах: звикання, пристосування, відтворення, взаємодоповнення, творення, управління та самоуправління.

Вироблення наукових принципів соціальної адаптації молоді та соціальних перспектив її функціонування є важливим завданням соціальної психології. В Україні окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися у психофізіології, загальній психології, соціальній психології та педагогіці (І. Бондаренко, О. Борисенко,

О. Васильченко, О. Власова, П. Зільберман, О. Каганов, О. Кокун, С. Кулик, В. Невмержицький, В. Розов, А. Скрипко, В. Струкуленко).

Як відомо, проблемі соціально-психологічної взаємодії особистості та суспільства, функціонування особистості у великих та малих соціальних групах, а також пошуку дієвих методів впливу на процес соціалізації особистості присвячували наукові дослідження зарубіжні (А. Асмолов, Г. Андреева, Ч. Кулі, Г. Мід, Дж. Морено, Р. Немов, Б. Паригін, А. Петровський, А. Свенцицький, Г. Тард, Дж. Хоуманс, О. Шорохова та ін.), і вітчизняні вчені (О. Власова, О. Донцов, Є. Кузьмін, Р. Кричевський, М. Пірен та ін.).

Вагомий внесок у дослідження проблеми адаптації також зробили вчені, серед яких Г. Васянович, В. Казміренко, В. Медведєва, Г. Шевандрін та інші.

Соціально-педагогічну парадигму теорії соціальної адаптації та соціалізації особистості заклали та розвивають українські та російські вчені – О. Безпалько, О. Власова [3], Л. Буєва, Л. Ваховський, І. Зверева, Л. Коваль, А. Мудрик, О. Песоцька, А. Рижанова, С. Харченко. Наприклад, К. Петраш, займався

дослідженням соціально-психологічної адаптації особистості у структурі професійної ідентичності [6], а К. Абрамов досліджував умови оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації молодіжних соціальних груп. Він виділив такі умови:

- а) реалізація системи психологічної підтримки;
- б) врахування специфіки адаптаційного ресурсу молоді у різних за статусом соціальних групах;
- в) синхронізація зусиль державних структур та суспільства зі забезпечення більш сприятливого соціокультурного та економічного простору для професійної та особистісної самореалізації молоді [1].

Проблемі адаптації та виховання учнів ПТНЗ присвячено праці останніх років таких дослідників, як: Л. Бабенко, Г. Золотова, І. Сохнович, Л. Кримчак, В. Ковальчук, О. Макаренко, Л. Фридман, Ю. Колочан та ін. [4].

Необхідно зазначити, що тема статті, не зважаючи на значущість проблеми, має недостатню теоретичну розробленість та емпіричне вивчення. Значущість адаптаційного періоду на першому році навчання в умовах освітнього середовища ПТНЗ зумовлює актуальність вивчення особливостей процесу соціальної адаптації та вимагає розроблення психологічних засобів формування й корекції соціальної адаптованості першокурсників.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу показників соціальної адаптації першокурсників під час формувального експерименту (результати експериментальної та контрольної груп). Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання: здійснити порівняльний аналіз діагностичних зрізів у контрольній та експериментальній групах; виявити різницю результатів першого зрізу та другого в контрольній та експериментальній групах.

Методологічну та теоретичну основу дослідження містять психологічні теорії та положення про:

адаптацію, закономірності та механізми в цілому (Ю. Александровський, В. Асеев, Г. Балл, Ф. Березін, В. Казначеев, Ц. Короленко, Ф. Меєрсон, А. Налчаджян, Ж. Піаже, С. Розум, С. Чистякова, Т. Шибутані та ін.);

- адаптацію як форму соціальної активності особистості (О. Власова, В. Семиченко, О. Солодухова, Н. Свірідов та ін.);

- дослідження особистості та її діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Кон, Б. Ломов, С. Максименко, А. Маслоу, В. Столін);

- загальнонаукові принципи соціокультурної детермінації психічних процесів та явищ – принципи системності, розвитку, єдності зовнішнього та внутрішнього (Г. Балл, О. Бодальов, Л. Виготський, В. Зінченко, А. Петровський та ін.).

У нашому дослідженні взяли участь 587 осіб – учні перших курсів професійно-технічних навчальних закладів освіти.

Застосовуючи аналіз отриманих результатів, що пропонуємо у подальшому розгляді статті, нами експериментально та математично підтверджено вплив розробленої авторської програми тренінгових занять

на покращення соціального статусу учнів, їхніх психічних станів та на загальний рівень адаптивності першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ.

Якісний та кількісний аналіз емпіричних даних здійснювався за допомогою спеціалізованих пакетів прикладних програм для психологічних досліджень SPSS 20.0 та пакету Microsoft Office Excel 2003 [2, 5].

За результатами проведення діагностики за методикою «Соціально-психологічна адаптація» (К. Роджерса – Р. Даймонда) виявлено, що 34 % респондентів мають низький рівень соціально-психологічної адаптації, відповідно, середній та високий рівень характерний для 65 % з них. Також значна частина респондентів має низькі показники, 29 % – прийняття себе, 15 – прийняття інших, 18 – емоційна комфортність, 10 – інтернальність, а 29 % – схильність до домінування (табл. 1).

Таблиця 1

Показники за методикою «Соціально-психологічна адаптація» (К. Роджерса – Р. Даймонда), (N=587)

Показники СПА	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	№	%	№	%	№
Адаптивність	37	217	46	270	17	100
Прийняття себе	29	170	59	346	12	71
Прийняття інших	15	88	75	440	10	59
Емоційна комфортність	18	106	76	446	6	35
Інтернальність	10	59	75	440	15	88
Схильність до домінування	29	170	54	317	17	100

Це свідчить про те, що значна частина першокурсників має певні труднощі соціально-психологічної адаптації в умовах освітнього середовища ПТНЗ.

Результати діагностики за методикою Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» показали, що 18 % респондентів мають високі показники за критерієм тривожності, 19 % – з фрустрації, 23 – з ригідності, 18 % – з агресивності. Тобто можемо стверджувати, що значна частина респондентів мають певні труднощі у прояві власних психічних станів (табл. 2).

Таблиця 2

Вибірки за методикою «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенка)

Показники психічних станів	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
	%		
Тривожність	15	67	18
Фрустрація	13	68	19
Ригідність	16	61	23
Агресивність	21	61	18

На наступному етапі нашого дослідження ми об'єднали учнів на контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи. Далі, респондентам ЕГ було запропоновано взяти участь у спеціально розробленій програмі

«Соціальна адаптація першокурсників», що складається з 12-ти занять та проходила у вигляді тренінгів. КГ складалася із 113 учнів, а ЕГ налічувала 104 учня.

Для достовірності нашого дослідження ми провели порівняння середніх значень за допомогою t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Це показало, що статистично значущих відмінностей між КГ та ЕГ не існує ($p < 0,05$). Можна стверджувати, що за показниками соціально-психологічної адаптації групи не відрізняються (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз показників соціально-психологічної адаптації учнів контрольної та експериментальної груп, (x_{cp} , бали)

№	Показники СПА	Контрольна група (N=113)	Експериментальна група (N=104)
1	Адаптивність	115,75	115,9
2	Деадаптивність	79,5	79,8
3	Неприйняття інших	14,45	14,9
4	Прийняття інших	19,05	19,5
5	Прийняття себе	34,6	34,8
6	Неприйняття себе	15	15,2
7	Емоційний комфорт	21,3	21,5
8	Емоційний дискомфорт	14,65	14,8
9	Внутрішній контроль	37,3	37,5
10	Зовнішній контроль	21,1	21,3
11	Домінування	7,8	8,00

Для чистоти нашого експерименту ми також виконали для КГ та ЕГ за показниками самооцінки психічних станів за методикою Г. Айзенка (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльний аналіз показників психічних станів учнів КГ та ЕГ, ($x_{cp} \pm \sigma$, бали)

Характеристики психічні стани	Показники соціально-психологічної адаптації			
	КГ (N=113)		ЕГ (N=104)	
	Середні значення	Ст. відхилення	Середні значення	Ст. відхилення
Тривожність	6,37	2,325	6,47	2,421
Фрустрація	6,43	2,454	6,53	2,564
Ригідність	7,26	2,665	7,16	2,557
Агресивність	7,01	2,456	7,12	2,433

Порівняння середніх значень за допомогою t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок показало, що статистично значущих відмінностей між групами немає ($p < 0,05$). Це свідчить про те, що за характеристиками психічних станів КГ та ЕГ не відрізняються.

Наступний етап складався за безпосередньої участі респондентів ЕГ у серії тренінгових занять, що проводилися раз на тиждень упродовж трьох місяців.

Після проведення формувального експерименту (програми тренінгових занять) було проведено комплекс психодіагностичних методик, за якими учні проходили тестування на початку впровадження програми.

У результаті проведення другого діагностичного зрізу було встановлено, що в КГ учнів (N=113) за всіма критеріями соціальної адаптації статистично значущих відмінностей не виявлено ($p \leq 0,05$) при порівнянні першого та другого зрізів, що перевірялося за допомогою t-критерію Ст'юдента для залежних вибірок (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльний аналіз КГ та ЕГ за критеріями соціальної адаптації при першому та другому зрізах, (x_{cp} , бали)

Критерії соціальної адаптації	КГ (N=113)		ЕГ (N=104)	
	перший зріз	другий зріз	перший зріз	другий зріз
Тривожність	16,37	15,9	16,47	13,45
Фрустрація	14,43	13,85	14,53	11,33
Ригідність	14,26	14,01	14,16	10,02
Агресивність	15,01	14,53	15,12	12,31
Адаптивність	115,75	115,7	115,9	115,2
Деадаптивність	79,5	79,3	79,8	76,8
Неприйняття інших	14,45	14,35	14,9	10,9
Прийняття інших	19,05	19,25	19,5	22,8
Прийняття себе	34,6	34,8	34,8	36,1
Неприйняття себе	15	14,9	15,2	10
Емоційний комфорт	21,3	21,5	21,5	24,4
Емоційний дискомфорт	14,65	14,55	14,8	13,0
Внутрішній контроль	37,3	37,1	37,5	36,8
Зовнішній контроль	21,1	21	21,3	20,9
Домінування	7,8	7,75	8,00	6,39

Ми можемо констатувати, що, на відміну від КГ, у ЕГ учні покращили свої показники за всіма критеріями ($p \leq 0,05$). Насамперед це стосується показника рівня агресивності, який з високого рівня (15,12 балів) знизився до низького рівня (12,31 балів); показника рівня тривожності, який з високого рівня (16,47 балів) знизився до середнього, припустимого рівня (13,45 балів); показника рівня фрустрації, який з високого рівня (14,53 балів) знизився до середнього, допустимого рівня (11,33 балів). Також відбулося покращення наступних критеріїв: зниження деадаптивності (з 79,8 до 76,8 балів), неприйняття інших (з 14,9 до 10,9 балів), неприйняття себе (з 15,2 до 10 балів), емоційного дискомфорту (з 14,8 до 13 балів), внутрішнього контролю (з 37,5 до 36,8 балів), зовнішнього контролю (з 23,1 до 20,9 балів), домінування (з 8 до 6,39 балів); підвищення на значимому рівні (при $p \leq 0,05$): прийняття себе (з 34,8 до 36,1 балів), прийняття

інших (з 19,5 до 22,8 балів), емоційного комфорту (з 21,5 до 24,4 балів).

Оскільки в ЕГ спостерігаються позитивні зміни, доцільно перевірити припущення, що частина досліджуваних змінила соціальний статус на більш сприятливий для ефективної взаємодії в межах соціальної групи (табл. 6).

Таблиця 6

Зміни соціального статусу до та після тренінгової програми (№=104)

Зрізи/ соціаль- ний статус	Ак- тивні		Па- сивні		Від- торг- нуті		Ізо- льова- ні		У зоні ризи- ку	
	%	№	%	№	%	№	%	№	%	№
Перший	13	13	27	28	22	23	20	21	18	19
Другий	33	34	49	51	6	6	5	5	8	8

Так, встановлено, що програма тренінгових занять сприяла зменшенню кількості відторгнених учнів (до програми таких було 23, а після – 6), ізольованих (до програми 21 учень, а після – 5), оскільки в зоні ризику було 19 учнів, а після програми тренінгових занять залишилось всього 8 учнів. Натомість, майже в три рази збільшилась кількість учнів, які перейшли до статусу «активні» (до програми було 13 учнів, а після стало 34). Також збільшилась кількість учнів із соціальним статусом «пасивні» (до програми було 28 учнів, а після – 51 учень). Ймовірно це відбулося за рахунок розформування груп ризику та ізольованих учнів.

Отже, за результатами аналізу діагностики, за розробленою та впровадженою нами програмою тренінгових занять «Соціальна адаптація першокурсників», було виявлено групу першокурсників, які мають певні труднощі у процесі соціальної адаптації, що проявляється в показниках психічних станів (високий рівень агресивності, тривожності, фрустрації та ригідності); показниках загальної адаптивності (низький рівень 34 % досліджуваних) та інших показниках соціально-психологічної адаптації.

Порівняння змін соціально-психологічної адаптованості та її параметрів на першому та другому етапах дослідження дозволяє зробити висновок, що зміни адаптованості в експериментальній групі були наслідком впровадження у навчально-виховний процес програми тренінгових занять. На підставі аналізу результатів експерименту можна стверджувати, що розроблена програма тренінгових занять сприяє

со-ціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ.

Таким чином, проаналізувавши результати дослідження куратори груп та практичний психолог можуть більш глибоко зрозуміти першокурсників, прогнозувати їхню поведінку на наступних курсах навчання та своєчасно здійснювати впливи та корективи для їхньої успішної адаптації.

Наше дослідження не вичерпує можливості вивчення феномену соціальної адаптації першокурсників в умовах ПТНЗ, у подальшому бачимо перспективи розвитку цієї проблематики у дослідженні та супроводі учнів ПТНЗ упродовж всього періоду їхнього навчання та розробленні рекомендацій для педагогічних кадрів, практичних психологів, соціальних працівників, які працюють в умовах освітнього середовища ПТНЗ та за його межами з означеної проблематики.

Використані літературні джерела

1. *Абрамов К. В.* Особенности социально-психологической адаптации молодежи в трансформирующемся обществе [Текст]: дис. канд. психол. наук: 19.00.05 – «Социальная психология» / К. В. Абрамов. – М., 2011. – 207 с.
2. *Басимов М. М.* Изучение статистических связей в психологических исследованиях [Текст]: монография / М. М. Басимов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2008. – 432 с.
3. *Власова О. І.* Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку [Текст]: монографія / О. І. Власова. – К.: Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – 307 с.
4. *Колочан Ю. В.* Педагогічні умови соціальної адаптації учнів професійно-технічних навчальних закладів [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Ю. В. Колочан. – Луганськ, 2009. – 22 с.
5. *Наследов А. Д.* SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках [Текст] / А. Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2005. – 416 с.
6. *Петраш К. А.* Социально-психологическая адаптация личности в структуре профессиональной идентичности на разных этапах профессионализации [Текст]: автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / К. А. Петраш. – Курск, 2009. – 28 с.